

Олександра Руднева, кандидат юридичних наук, доцент Національного інституту стратегічних досліджень

Ціннісний вимір прав людини в контексті світових глобалізаційних процесів

Досліджено проблематику та ціннісний вимір прав людини, основні аспекти становлення та історичного розвитку ідеї прав людини. Проблематика прав людини розглянута як стійка тенденція дослідження права методологічного рівня.

Ключові слова: права людини, міжнародні стандарти прав людини, цінність права.

Исследована проблематика ценностного измерения прав человека, основные аспекты становления и исторического развития идеи прав человека. Проблематика прав человека рассматривается как стойкая тенденция исследования права методологического уровня.

Ключевые слова: права человека, международные стандарты прав человека, ценность права

Проблема становлення та розвитку державності на основі норм Конституції є одним з найбільш актуальних завдань реформування політичної, економічної і правової систем суспільства, входження України до Європейського Співтовариства. Процес державотворення на демократичних засадах відбувається з моменту проголошення незалежності України, однак він проходить досить складно, що зумовлено перехідним етапом розвитку Української Держави і суспільства; низьким рівнем політичної і правової культури населення та політичної еліти країни; відсутністю чіткої і послідовної стратегії державотворення і правотворення; перманентним станом політичної кризи, що супроводжується жорсткою конфронтацією владних структур; поширенням корупції та організованої злочинності тощо. До внутрішніх факторів, що гальмують процес утвердження державності, додаються ще й зовнішні.

У сучасний період проблематика прав людини становить предмет особливої зацікавленості представників різних юридичних наук: загальної теорії права та держави (включаючи теорію прав людини), міжнародного публічного права, галузевих юридичних наук та ін. Загалом її досліджували як вітчизняні науковці (Н. Болотіна, В. Гладких, О. Гришук, С. Добрянський, М. Козюбра, В. Костицький, В. Мармазов, О. Панкевич, Н. Раданович, П. Рабінович, І. Сенюта, Н. Сидоренко, В. Сіренко, В. Тацій, С. Федик, М. Феськов, М. Хавронюк, Г. Чанишева, С. Шевчук та ін.), так і зарубіжні (Ж.-Ф. Аканджі-Комбе, С. Алексєєв, Ф. Алстон, М. Белл, М. Бондарь, К. Браун, Р. Брілла, К. Бут, Г. Горі, Д. Гом'єн, Л. Гор - дон, Л. Глухарєва, Д. Донеллі, Л. Зваак, В. Іваненко, І. Іваненко, Д. Куїнн, О. Лукашова, Б. Парех, Г. Стайнер, С. Фабре, Д. Харріс, Т. Херві та ін.). Значну увагу реформуванню суспільного життя в Україні, дослідженню теорії і практики прав і свобод людини і громадянина приділяють сучасні українські вчені В. Бабкін, М. Баймуратов, Є. Афонін, А. Мартинов,

А. Пахарєв, А. Білоус, С. Кириченко, В. Журавський, В. Табачковський, В. Селіванов, В. Скиба, В. Горбатенко, І. Кресіна, А. Коваленко, С. Бульбенюк, А. Сіленко, В. Цветков, І. Яковюк та ін. Досить конструктивно працюють на цьому терені і російські дослідники Е. Баталов, В. Нерсесянц, Г. Мальцев, К. Баранівський, С. Борсукова, К. Гаджієв, О. Солов'йов, Л. Глухарьова, В. Чиркін та ін.

Разом з тим, незважаючи на доволі значний обсяг сучасних публікацій, зазначена проблематика, в тому числі через постійний її розвиток і нові виклики практики, не дістає свого повного висвітлення. У цій статті автором буде висвітлено окремі питання стосовно ціннісного виміру прав людини в аспекті становлення та історичного розвитку ідеї прав людини.

Слід зазначити, що кінець ХХ - початок ХХІ ст. позначився суттєвим переглядом усталених політичних, економічних і соціальних теорій і практики їх утілення. Образ соціального миру, втіленням якого була національна держава, стрімко зазнає змін. Трансформуються завдання і функції держави, перетворюється державна влада, змінюючи свою сутність і соціальне призначення, порядок реалізації своїх суверенних прав і повноважень, формується мережевий політичний простір тощо.

При цьому процес трансформації держави відбувається на тлі нових явищ соціальної дійсності: глобалізація і сталий розвиток; новий світовий порядок, відновлення імперських традицій, створення інтеграційних об'єднань, внутрішньодержавна регіоналізація і збереження суверенної держави як ключового суб'єкта міжнародних відносин; відданість ринковим принципам і механізмам та їх нездатність подолати глобальну фінансово-економічну кризу тощо.

Крім того, слід зважати на той факт, що в умовах сьогодення [1, с. 270] частіше висловлюються недостатньо обґрунтовані ідеї на кшталт таким: необхідно проведення «десуверенізації» шляхом поширення демократії західного зразка в інтересах транснаціональної солідарності; в глобальній системі світового порядку відбувається «розчинення державного суверенітету» [2, с. 137-138; 71]; суверенітет має стати привілеєм, який необхідно заслужити [3, с. 7-8; 153]; застаріле міжнародне право, в основу якого покладено принцип непорушності суверенітету, не відповідає реаліям сьогодення - йому на зміну повинні прийти нові принципи, що засновані на обмеженні суверенітету на користь дотримання прав людини [4, с. 146]; принцип суверенітету слід замінити на принцип незалежності [5, с. 47-48] тощо. Очевидно, що популяризація подібних ідей може бути небезпечною у зв'язку з існуванням подвійних стандартів щодо застосування прав людини на міжнародному рівні.

Ідеї і цінності демократичної, правової держави є головними орієнтирами відродження і розбудови української державності, здійснення комплексу соціально-економічних і політико-правових перетворень.

Цілком закономірно, що вони отримали своє визнання і нормативне закріплення в Конституції України. Така ціннісна орієнтація на розбудову правової державності обумовлена об'єктивними потребами суспільного й політичного розвитку, зокрема утвердженням принципу верховенства права в усіх сферах діяльності держави і суспільства. Шлях України до втілення ідеї правової держави ускладнений низкою негативних факторів, успадкованих із минулого. Серед них слід назвати: багатотисячлітні традиції авторитарного і навіть тоталітарного правління, одержавлення суспільства, низький рівень правової культури і поширення нігілістичних поглядів, відсутність усталених правових і демократичних традицій тощо. Все це істотно гальмує процес лібералізації й демократизації суспільної свідомості, сприйняття і засвоєння нових правових і політичних цінностей і стандартів, що в свою чергу суттєво ускладнює вибір та реалізацію стратегічного напрямку розвитку держави й суспільства.

В цих умовах очевидно, що успіх здійснюваних реформ значною мірою залежить від історичної самоідентифікації народу України [6], від раціонального сполучення вітчизняної системи цінностей і досвіду із загальноєвропейськими цінностями, загальноєвропейським вектором розвитку.

Слід погодитися з М. Орзіхом, А. Крусян, О. Скрипнюком, що класичний конституціоналізм, на ідеях якого засновані українська конституційна теорія і практика, походить із правової культури Заходу, для якої притаманні захист приватної власності й обмеження (самообмеження) державної влади на користь громадянського суспільства та індивідуальної свободи [7, с. 56-57; 108]. Відповідно, після здобуття Україною незалежності відбулося відновлення перерваної традиції українського конституціоналізму. В цьому сенсі включення до тексту Основного Закону України конституційних принципів демократичної, правової, соціальної держави, верховенства права, непорушності основних прав і свобод людини виглядало цілком закономірним, а обрання стратегічним напрямом зовнішньої політики курсу на набуття членства в ОБСЄ, Раді Європи і Європейському Союзі - логічним і виправданим.

Слід зазначити, що курс на європейську інтеграцію традиційно визнається найважливішим зовнішньополітичним пріоритетом України. В Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі віднесено до фундаментальних засад зовнішньої політики України. Це означає, що розбудова України як демократичної, правової держави нерозривно пов'язана з реалізацією курсу на європейську інтеграцію, що передбачає удосконалення конституційної моделі організації та здійснення державної влади відповідно до загальноєвропейських правових стандартів.

Європейський Союз - це міждержавне об'єднання, стосовно правової природи якого точаться гострі дискусії. Не вдаючись у їх сутність, можна констатувати лише один висновок, із яким згодні майже всі: ЄС - це наднаціональна організація влади, в якій поєднуються наднаціональні та міжурядові форми й методи співробітництва, використовується практика досягнення численних «тіньових» консенсусів, проведення регіональних самітів, що засвідчує факт формування регіонального «гегемоністського» (на думку окремих дослідників - квазіімперського) погляду на світ, що, однак, «прив'язаний» до реалізації стратегічних національних інтересів держав-членів.

Формування наднаціонального рівня влади, в який поступово перетікає дедалі більше владних повноважень, закономірно призводить до трансформації змісту такого фундаментального принципу правової держави, як поділ влади, що проявляється в зміні функцій гілок влади і співвідношення між ними.

Визначення Конституцією України головним обов'язком держави утвердження та забезпечення прав і свобод людини, а також проголошення курсу на формування соціальної держави неминує висувати на перший план проблему захисту прав людини.

Упровадження в національну юридичну практику міжнародних стандартів прав людини, які закріплені Конституцією та законами України, потребує не тільки створення відповідного юридичного механізму, а й усвідомлення того, що права людини, її життєдіяльність є найвищою соціальною цінністю. За цих умов виникає потреба в розробці нових методологічних підходів, які дозволили б розглядати права людини як загальнолюдську цінність, найважливіший елемент людського буття. У зв'язку з цим виникає необхідність оцінки кожного правового акта й упровадження в практику законів і норм права з погляду міжнародних стандартів прав людини. Проте розпочати слід із формування ідеї загальних, універсальних ціннісних стандартів, що можуть бути застосовані для регулювання суспільних відносин.

Проблема можливості існування загальнолюдських, універсальних начал, основ, принципів є важливою не лише зі світоглядних, філософських позицій. Це питання має важливе значення і для правознавства. Це пов'язано з тим, що від вирішення питання про існування певних загальнолюдських основ буття залежать також побутування загальнолюдських принципів права, способи їх обґрунтування.

З розвитком філософії головним предметом досліджень філософів стали не проблеми природи, а етико-правові питання. В результаті цього роздуми про першопричину всіх явищ і природу змін (натурфілософський період) були замінені роздумами про загальні, універсальні (загальнолюдські) право, мораль, політичний ідеал.

Проте саме питання можливості існування загальнолюдських, універсальних норм чи принципів вирішувалось у світовій філософії не однаково. Так, починаючи із софістів (Протагор, Антифонт,

Фразімах), було започатковано напрям, представники якого заперечували можливість існування єдиних та загальних для всіх людей основ буття. Софісти, розмірковуючи над проблемами соціальної регуляції людської поведінки, стверджували, що ні мораль, ні право не мають всезагальних об'єктивних засад. На протигагу софістам, Сократ, а потім і Платон наполягали на існуванні загальних норм, принципів, що мають інтелегібельний характер.

У період пізньої античності у працях стоїків з'являється концепція універсального розуму, що наявний у кожній людині. Важливою характеристикою вчення стоїків було визнання ними того, що людині від народження притаманне почуття зв'язку з іншими людьми, вона може вважати себе «громадянином світу», а не тільки окремої держави.

Середньовічний світогляд можна назвати теоцентричним, з абсолютною монополією церкви на його формування. Центральною категорією середньовічної філософії став Бог, що сприймався майже аксіоматично.

Голландський філософ епохи Відродження Б. Спіноза пошуки загальних основ буття здійснював у царині пантеїзму. На першій сторінці книги «Етика, доведена в геометричному порядку» міститься визначення центрального поняття філософської системи Б. Спінози - субстанції: «під субстанцією я розумію те, що існує само по собі і представляється само через себе, тобто те, уявлення чого не потребує уявлення іншої речі, з якої воно мало б утворюватися» [8, с. 23].

Продовженням релятивістської традиції з запереченням можливості існування фактів, явищ, феноменів загальних та універсальних для всіх (чи хоча б великої кількості) людей є філософія англійських сенсуалістів Дж. Берклі та Д. Юма [9, с. 373]. Таке заперечення здійснюється на тій підставі, що норми та принципи є вираженням не знання, а почуттів, на яких вони ґрунтуються, в той час як почуття не можуть бути істинними або хибними.

На протигагу Юму, І. Кант поставив перед собою мету довести, що в етиці та природознавчих науках є дещо, що за допомогою розуму можна обґрунтувати як строго необхідне та загальнозначуще. Кант стверджував дуалізм суб'єкта та об'єкта, виділяв апіорні трансцендентальні форми свідомості як простір, час і причинний зв'язок, які є необхідними та загальнозначущими формами.

Ф.В.Г. Гегель вважає, що існує більш широкий спектр трансцендентальних передумов. Трансцендентальні передумови однієї культури на певному етапі її історії не завжди є трансцендентальними передумовами інших культур. Гегель стверджував, що трансцендентальні передумови створюються історією та є культурно-релятивними.

Філософська думка другої половини ХІХ - ХХ століття характеризується різноманіттям підходів і напрямів в осмисленні реальності.

Як реакція на спекулятивний характер кантівсько-гегелівської філософії, в Європі зародився напрям, представники якого називали себе позитивістами. На їх думку, позитивна наука має відмовитися від спроб віднайти «першопричини буття і пізнання», оскільки таке знання є принципово недосяжним та в ньому відсутня практична потреба.

Головними напрямками філософії ХХ століття були перш за все персоналізм, прагматизм, структуралізм, неопозитивізм, а також концепції інтерсуб'єктивного напрямку - феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика.

Поняття «інтерсуб'єктивність» було введено у науковий обіг німецьким феноменологом Е. Гуссерлем. Інтерсуб'єктивність є процес і результат взаємодії суб'єктів, що відкриває людині світ Іншого «Я». Механізм розкриття Іншого у свідомості людини, виявлення його суб'єктивності зводиться до аналізу спогадів про самого себе з використанням концепції «життєвого світу», що лежить в основі всіх міжлюдських стосунків-зв'язків.

Можна зробити висновок, що звернення до проблематики прав людини можна віднести до однієї зі стійких тенденцій дослідження права методологічного рівня. Антропологічний принцип у юридичній науці почав реалізовуватися практично лише в ХХ ст., однак його неявне використання і розробка здійснювалися у філософії античності, середніх віків, Нового часу, німецькій класичній філософії, марксизмі. Звернення до різних аспектів указаної проблематики покликане поглибити її розуміння й доповнити ідею прав людини як основоположного ціннісного вибору сучасного розвитку.

Список використаних джерел

1. Оппенгейм Л. Международное право. - М., 1948. - Т. 1. Полугом 1.
2. Gottlieb G. Nation against State : a New Approach to Ethnic Conflicts and the Decline of Sovereignty / G. Gottlieb. - N.Y., 1993.
3. Кузнецова Е. Суверенитет. Незыблемый и неделимый? Суверенитет государства может быть ограничен, если оно им злоупотребляет / Е. Кузнецова // Международная жизнь. - 2004. - № 7-8. - С. 150-167.
4. Ришар Ж.-Ф. Двадцать лет спустя. Глобальные проблемы и способы их решения / Ж.-Ф. Ришар // Россия в глобальной политике. - 2003. - Т. 1. - № 2. - С. 164.
5. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / пер. з англ. / П. Маланчук. - Х. : Консул, 2000. - 591 с.
6. Пашков М. Куди веде Україну «дорожня карта» євроінтеграції / М. Пашков, В. Чалий // Дзеркало тижня. - 2007. - № 10 (639).

7. Орзих М. П. Современный конституционализм в Украине. Вступление к украинскому конституционному праву / М. П. Орзих, А. Р. Крусян. - К., 2006. - С. 56-57.
8. Спиноза Б. Избранные произведения / Спиноза Б. - М. : Наука, 1957. - 420 с.
9. Скирбекк Г. История философии / Скирбекк Г., Гилье Н. - М. : Гуманит. изд. центр Владос, 2001. - 800 с.
10. Кант І. Критика чистого розуму / Кант І. - К. : Юніверс, 2000. - 504 с.
11. Мельвиль Ю. К. Пути буржуазной философии XX века : критич. Очерки / Мельвиль Ю. К. - М. : Мысль, 1983. - 247 с.